

Les mestres durant la guerra (1936-1939)

Quan parlo de la República (abril de 1931), a Girona, normalment parlo de la «República dels mestres», perquè qui va portar la bandera republicana a l'Ajuntament va ser Antònia Adroher, una estudiant de magisteri; l'alcalde de la ciutat, Miquel Santaló, era professor de l'Escola Normal, i el primer president de la Diputació, Cassià Costal, també. Si això no és una república de mestres i mestresses, digueu-me què és!

Text > **SALOMÓ MARQUÈS**, pedagog i historiador

La República en pau

Sobretot, però, cal destacar que la República va fer millores notables des del punt de vista educatiu, especialment els anys abans de la revolta de Franco (juliol de 1936), tant per part del Govern central com de la Generalitat. Per primera vegada, el ministre d'Educació era un mestre i polític català: Marcel·lí Domingo.

Algunes de les mesures més destacables varen ser el Decret de bilingüisme (abril de 1931) i el nou pla d'estudis (el Pla Professional), inaugurat el setembre del 1931, que va afavorir més anys d'estudis, una millora dels continguts i un estil educador renovat: coeducació, escola laica, obligatòria, gratuïta i ensenyament actiu. Va destacar, també, la construcció d'escoles (en faltaven vint-i-set mil arreu de l'Estat).

Pel que fa a Catalunya, va destacar el retorn del català a l'escola i la creació d'una nova Escola Normal a Barcelona (agost de 1931) de notable categoria pedagògica, per tal de promoure la formació dels mestres. També varen recuperar les escoles d'estiu, amb tot el que això va comportar per al reciclatge educatiu dels mestres que ja exercien. En la política educativa de la República, la bona formació dels mestres era un propòsit fonamental perquè el nou objectiu de l'escola era formar ciutadans, no pas súbdits. I per això es van dedicar molts esforços a la formació dels mestres per modernitzar l'ensenyament i per allunyar-se de la pedagogia memorística i autoritària tradicional.

>> *Antònia Adroher el 1939, exiliada a Tolosa.*

(Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. FONS CARMEL ROSA - ANTÒNIA ADROHER.)

Durant els anys en pau, doncs, s'afavorí un ensenyament de qualitat a les escoles amb una educació activa en què es donava molta importància a l'aprenentatge basat en l'experimentació i la participació activa dels alumnes. El desenvolupament personal de cada infant era un objectiu prioritari i es defensava una educació que fomentés l'esperit crític i la llibertat de pensament. Fa una colla d'anys, a Mèxic, vaig entrevistar una mestra de les escoles públiques de Barcelona exiliada el 1938. Li vaig preguntar: «Què hi fèieu, a l'escola?». La resposta, després de tants anys, encara continua essent d'una importància primordial en el món de l'educació: «Nosaltres els ensenyàvem a pensar; no pas a emmagatzemar».

A més d'aquesta educació activa, el laïcisme, la coeducació i l'ús del català com a llengua vehicular van ser els eixos fonamentals de la nova política educativa, sense oblidar l'impuls decidit de l'escola pública. Per això es va activar la política de construcció d'escoles, per poder atendre la gran quantitat d'alumnes que l'escolaritat obligatòria i gratuïta va generar. Hem de tenir present que a la capital gironina, el 1930 hi havia un 17 % d'homes i un 31 % de dones de més de deu anys que no sabien escriure. Fins al febrer del 1934, a Girona es varen crear el Grup Escolar Ramon Turró (actual Col·legi Verd), el Grup Escolar Ignasi Iglesias a la muntanya de Montjuïc, dues unitataries noves a l'escola que ja funcionava a la pujada de Sant Martí i dues unitàries noves al barri del Pont Major, una de nois i una de noies. A més, ja en temps de guerra, es va prendre la decisió de crear una altra escola. Lamentablement, el president Lluís Companys només en va poder posar la primera pedra el 24 de juliol de 1938. Heus ací les seves paraules: «És admirable que en els moments de guerra en què els valors més exquisits han de trobar forçoses dificultats per al seu desenvolupament, hi hagi un Govern i un poble perfectament identificats que s'interessin per la conservació de les essències espirituals de Catalunya. No volem que neixi en el cor dels infants un sentiment d'odi i de rancor, sinó un sentiment de pau, de bondat, de generositat i de justícia. Fem la guerra per defensar-nos de la guerra que ens ha envaït. Fem la guerra contra la guerra.

Fem la guerra per defensar la pau, per salvar l'ànima del nostre poble, de la nostra digna Catalunya».

Els anys de guerra (1936-1939)

L'aixecament militar del 17 de juliol de 1936 a l'Àfrica es consolidà els dies següents a la Península. A Catalunya, l'aixecament militar fallí i les paraules del general Goded n'anunciaren el fracàs. Però amb l'inici de la guerra, ben aviat hi va haver morts a la ciutat i també entre els gironins que varen ser cridats a files i els que s'hi presentaren voluntaris.

Pocs dies després de l'aixecament revolucionari (juliol del 1936) es va crear el Comitè de l'Escola Nova Unificada (el CENU), amb l'objectiu de fer una escola nova inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana, amb el lema «L'1 d'octubre cap nen sense escola». Els membres del Comitè eren membres de la UGT, la CNT i la Generalitat. A Girona, l'alcalde va publicar un ban per distribuir la mainada segons el seu domicili i, per primera vegada, la ciutat va tenir un mapa escolar.

Els anys de guerra les escoles funcionaren en la mesura de les possibilitats. Cal tenir present que molts mestres van ser cridats al front i d'altres hi van anar voluntàriament. Les mestresses es varen mantenir a l'escola, i també a les escoles noves que s'havien anat construint els primers anys de pau com, per exemple, la del Pasteral, que es va inaugurar el curs 1936-1937.

Les escoles privades religioses que hi havia a la ciutat van passar a ser escoles públiques; els frares i les monges van deixar d'exercir de mestres i es va canviar el nom d'aquestes escoles, que es van batejar amb noms de significat polític: Grup Escolar Bakunin (l'antiga Escola de l'Ave Maria, a la plaça de la Catedral), Grup Escolar Giner de los Ríos (l'antic col·legi dels maristes al carrer de la Claveria), Grup Escolar Durruti (l'altre antic col·legi dels maristes del barri de la Mercè), Grup Escolar Karl Marx (l'antic

col·legi de La Salle al carrer del Migdia) o Grup Escolar Joaquim Maurin (antic col·legi de les dominiques, al carrer del Nord).

Mentrestant, les escoles de la ciutat i de les poblacions veïnes continuaren funcionant, així com les noves que s'havien construït durant els primers anys republicans en pau. A mesura que la guerra s'allargava i que el front s'acostava, es van produir canvis en algunes escoles perquè hi van arribar grups de mainada refugiada que, fugint de la guerra, van venir a refugiar-se a poblacions catalanes. Un exemple d'això és la colònia escolar dels nens refugiats del Roquer, al municipi d'Arbúcies, on el mes de febrer de 1937 van arribar, procedents de Madrid, un grup de trenta-quatre nens i nenes acompanyats del seu mestre. A casa nostra, terra de frontera, es van acollir diferents grups d'escolars i, en alguns casos, les mestresses varen passar amb les colònies cap a França el 1939, des de Portbou fins a la Cerdanya, un cop acabada la guerra.

A l'escola pública a Girona, Xavier Carmaniu parla dels refugiats i n'esmenta tres onades: la primera, del juliol del 1936 al març del 1937; la segona, entre el juny i l'octubre del 1937, i la tercera, durant la primavera del 1938. Es calcula que arribaren a la ciutat 2.490 persones i uns 472 infants en edat escolar.

La mestra Antònia Adroher, una de les més destacades del món educatiu gironí i militant del POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista), va ser nomenada primera regidora de Cultura a l'Ajuntament de Girona el 21 d'octubre de 1936 i va exercir el càrrec fins al maig de 1937, que va tornar a la seva escola, la Giner de los Ríos. Per raó d'aquest càrrec s'ocupà de tot el que feia referència a les escoles (edificis, material educatiu, cantines

escolars, etc.) i treballà activament per tal que la mainada, malgrat la situació de guerra, se sentís bé a l'escola. Ho explica ella mateixa: «Nosaltres volíem que els nanos a les escoles se sentissin com si fossin en un paradís, gairebé.

Les escoles privades religioses que hi havia a la ciutat van passar a ser escoles públiques; els frares i les monges van deixar d'exercir de mestres

Sobretot va haver-hi moltes escoles on es van enderrocar parets, murs i es van fer les classes més grans; es van obrir finestres, s'hi van posar flors, es va buscar material nou com taules, cadires i pissarres circulars. En aquell moment hi havia una gran eufòria pel material de l'escola i per les activitats de tota mena, des de revisions mèdiques fins a excursions, sortides [...]. Per la meua part, vaig donar ordre als municipals que si veien algun nano pels carrers, que li demanessin per què no havia anat a escola, tot per evitar que la mainada correués pels carrers i que tothom tingués veritablement educació... També hi havia les cantines, i com que hi havia molts nanos i moltes famílies que passaven fam, almenys els nens a les cantines tenien un àpat assegurat al migdia i, a més, s'hi menjava molt bé [...]; s'aprofitaven segons quines circumstàncies per recollir una miqueta d'aquí una miqueta d'allà... Jo em presentava a l'hora de dinar a les escoles, cada dia en una de diferent en el moment de dinar per mirar si el menjar era bo, i em quedava a dinar amb els nens; es va fer un treball molt maco».

El clima de guerra va anar arribant a casa nostra. La matinada del 30 de juny de 1937 es va produir el primer bombardeig a l'àrea urbana de Girona, i cada vegada l'alimentació era més escassa. Les cantines escolars municipals que s'havien creat el 1920 continuaren funcionant durant els anys de la guerra gràcies als mestres i les mestresses. El 1937 es van crear dues cantines noves de cent places cada una, i el 1938 ja hi havia sis cantines amb capacitat per a sis-cents cinquanta escolars. A finals de 1938, l'Ajuntament gironí alimentava cada dia unes quatre mil persones, entre les cantines escolars i els menjadors que es van anar creant per atendre els refugiats que havien anat arribant a la ciutat.

Es conserva un testimoni molt interessant de les vivències i les angoixes

que sentien els infants durant la guerra i els bombardejos: una bona colla de dibuixos fets per la mainada del Grup Escolar Karl Marx, juntament amb textos escrits per ells, que va arregar la seva mestra, Isabel Dalmau, i que ara mateix es poden trobar al seu fons especial de la Biblioteca de la Universitat de Girona.

Durant la guerra també hi va haver canvis a l'Escola Normal: algunes professores deixaren l'ensenyament i també se n'hi incorporaren de noves: Visitació Viñes, de llengua i literatura; Àngels Gómez, de ciències naturals; Carmen García, de geografia i Matilde Rodríguez, de música. La professora Adelina Cortina es va exiliar en acabar la guerra, com tants d'altres.

El mes de gener del 1939 i els primers dies de febrer varen ser els més durs i violents que es van patir a la ciutat i la rodalia, amb forts bombardejos, i finalment, el 4 de febrer de

1939, les tropes de la divisió de Navarra varen entrar a Girona, la darrera capital abans d'arribar a la frontera francesa. Cridaven: «Venimos trayendo pan, justicia y perdón», però, lamentablement, sabem que la realitat va ser ben diferent.

Podem afirmar, doncs, que les escoles van continuar obertes i en funcionament durant el temps de guerra, però avui encara falta un estudi a fons que ens permeti conèixer en profunditat com varen viure les mestresses els tres anys de guerra i la victòria final dels sollevats.

Després de la guerra

Amb l'arribada dels franquistes es va produir un canvi radical general, també en el món educatiu i escolar. La primera conseqüència va ser l'exili massiu de molta gent, entre la qual hi havia molts mestres i mestresses. Antònia Adroher, que havia tornat a la seva escola, va travessar la frontera cap a l'exili amb dues germanes seves. I com ella i com Adelina Santaló, professora de la Normal, van partir cap a l'exili una

bona pila de mestresses de casa nostra que havien treballat fermament per millorar l'educació. També van travessar la frontera moltes mestresses que s'havien refugiat a casa nostra, acompanyant grups d'escolars. Van passar a França, amb les colònies de mainada, i d'allà es van distribuir en localitzacions disperses.

La repressió política va ser fortíssima i es van dur a terme nombrosos processos militars i judicials sense garanties que acabaven en execucions, presó o confiscació de béns. Massa lentament es van coneixent dades que ens ajuden a fer-nos una idea a fons del drama que aquesta repressió va significar en el món del magisteri. En el llibre *Dones republicanes* d'Aida Lorenzo i Esther Llorenç hi trobem alguns noms de mestresses represaliades: Matilde Sabaté, veïna de Sils, afusellada al cementiri de Girona el 28 de juny de 1940; Maria Dorca, veïna de Vilamacolum, empresonada el 2 de març de 1939 i condemnada a mort, tot i que li van canviar la condemna per la de reclusió perpètua i més tard, el 13 de març de 1943, li van commutar la pena per vint anys de presó i, en total, n'hi va estar cinc; Àngela Brunyol, de Banyoles, mestra de la Mota, condemnada a dotze anys i un dia de presó; Maria Comas, veïna de Vilanova de la Muga i mestra, condemnada a dotze anys i un dia, i el 4 de març del 1942 va ser posada en llibertat, etc.

A principi d'aquest mes de febrer, a l'Escala es va presentar el llibre *La Guerra Civil a l'Escala (1936-1939)*, de Rafel Bruguera. A més d'una notable quantitat d'informació, hi publica la llista de les mestres depurades i castigades: Francesca Bassa, inhabilitada dos anys i desterrada; Dolors Colom, inhabilitada un any; Magdalena Dalmau, inhabilitada i desterrada; Maria Trill, inhabilitada cinc anys i desterrada. Juntament amb elles, també hi havia cinc mestres homes sancionats.

Però la repressió dels guanyadors de la guerra va ser molt àmplia, i tot seguit va començar el procés de depuració que va exercir el franquisme per castigar els col·lectius sospitosos d'haver donat suport a la República. L'objectiu era bandejar de l'Administració i de l'ensenyament tota persona desafecta al nou règim i, òbviament, un dels col·lectius més afectats va ser

Tots els mestres, homes i dones, que havien ensenyat abans o durant la República i que van poder continuar treballant van haver de participar en un curs d'adoctrinament

el dels professionals de l'ensenyament.

El resultat de la depuració de les mestresses de la ciutat de Girona va ser el següent: dues van deixar d'exercir definitivament; una va ser traslladada fora de la província cinc anys; una altra va ser traslladada fora de Catalunya; una va ser inhabilitada per a càrrecs directius perpètuament i castigada amb la pèrdua dels guanys deixats de percebre; una va ser rehabilitada per exercir l'ensenyament; tres ensenyants van ser confirmades en el càrrec; una ensenyant va ser confirmada en els seus drets, i vuit ensenyants es van mantenir en el càrrec però van ser castigades amb la prohibició de rebre els guanys deixats de percebre.

El règim franquista, a més de depurar durament el magisteri femení i masculí, va suprimir tots els avenços pedagògics que s'havien guanyat amb l'Escola Nova i va introduir tota una colla de canvis per imposar la seva ideologia i per controlar la formació i l'educació a tots els nivells: la religió es va convertir en assignatura obligatòria, es va eliminar la coeducació i l'educació femenina es va orientar a les tasques domèstiques, tota l'educació s'impartia en castellà i es van prohibir els llibres i el material en altres idiomes, l'educació es basava en la disciplina rígida, la repetició memorística es va tornar a imposar, es va introduir formació política a tot l'ensenyament, etc.

Tots els mestres, homes i dones, que havien ensenyat abans o durant la República i que van poder continuar treballant, van haver de participar obligatòriament en un curs de formació a la ciutat de Girona, un curs d'adoctrinament en els nous valors de l'Espanya franquista. Durant dues setmanes, comptant-hi dissabtes i diumenges, els van reunir al Teatre Municipal. Les matèries que s'hi van tractar s'aplegaven en tres grans apartats: el religiós, el polític i cívic i l'educatiu i formatiu.

La primera intervenció de l'inspector de Girona, feta l'any «de la Victòria», comença amb aquestes paraules: «Al ponerse por primera vez en contacto con los maestros, por medio del presente Boletín, esta Inspección cree necesario añadir al afectuoso saludo que dirigí a todos

>> Conte escrit per un nen de l'escola Karl Marx de Girona el curs 1937-1938.
(Foto: UNIVERSITAT DE GIRONA. FONS PER A LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ.)

El règim franquista va consolidar l'escola del no a la nova pedagogia i al català

las siguientes manifestaciones: No olvidemos que la Escuela Nacional que pide la nueva España y exige por las necesidades del momento, es la netamente española, basada en sus virtudes raciales y en donde el espíritu de fe, de patriotismo y de familia sean las bases fundamentales de su hacer educacional».

El règim franquista va consolidar una escola nova, la del no a la coeducació, al català, a les aportacions de la

nova pedagogia i als pedagogs estrangers, etc., i es varen produir canvis radicals a les escoles des del primer moment. I tot el que vam perdre aquí amb l'exili i el càstig dels mestres republicans, ho van guanyar els països que van acollir generosament aquests mestres, homes i dones, que van haver d'abandonar el seu —i el nostre— país.

Caldrà esperar molts anys per tornar a obrir nous camins de renovació.